

Hedendaagse filosofie

De hectiek van deze 21e eeuw brengt met zich mee dat vele mensen het allemaal niet meer zo goed weten én velen het ook niet meer zo goed zien zitten! Anderzijds zoeken mensen van nature naar wijsheden die hun leven meer vorm geeft in een samenleving die wel degelijk veranderd is. Voor velen een spagaat. Naast de klassieke vragen naar de zin van het leven of wanneer spreken we van waarheid, goedheid, schoonheid (Kant) wachten vragen zoals: Hoe het juiste leven te leven en daarna beleven? Wat is tegenwoordig nog het goede handelen?

Is het nog mogelijk om deugdzaam te leven? nog steeds ongeduldig op een antwoord. Filosofen als Alain de Botton, Michel Onfray, Luc Ferry, Pierre Hadot, Charles Taylor en nog vele andere filosofen hebben dit goed aangevoeld. Met hun gedachtegoed bieden ze het publiek de nodige richtlijnen aan hoe een waardevol leven vorm kan krijgen in de context van de problemen van deze tijd. In twee bijeenkomsten maken we kennis met een aantal van deze filosofen en met hun uitspraken cq. teksten. Een spannend direct ingrijpen op ieders leven!

Wendingen cq. wereldbeelden gaandeweg de eeuwen:

- oudheid mens maat
- middeleeuwen God is maat
- Descartes 17^e mens centraal
- copernicaanse Kant a priori (on)kenbare
- linguistic (taal) Wittgenstein wie, wat, hoe spreekt (on)zegbare
- hermeneutische Gadamer “ interpreteert schrijft
- naar innerlijkheid en reflexibiliteit hedendaags beleving ervaring

Kant

← voorwaarden →

Wittgenstein

die objectieve kennis mogelijk maken

die zinvol taalgebruik mogelijk maken

en wanneer ze niet vervuld worden

(metafysica, ethiek enz.) ... onzin

kritiek v d kennis

kritiek v d taal

fysica en wiskunde

uitspraken natuurwetensch.

<https://www.bing.com/search?q=wittgenstein+1993+full+movie&q=HS&pq=witt&sc=8-4&cv=9E572014B51D4EE4B5915A15DE8222B1&FORM=QBLH&sp=1>

<https://www.bing.com/videos/search?q=wittgenstein+1993+full+movie&docid=608040745072620276&mid=377D76A68178856729FC377D76A68178856729FC&view=detail&FORM=VIRE>

HOOFDLIJNEN 20^e EEUWSE FILOSOFIE

de **werkelijkheid** als probleem:

- dagdagelijks geen probleem met dit begrip: gewoon vanzelfsprekend
- cfr. citaat Wittgenstein:
Mijn wereldbeeld hou ik er niet op na omdat ik me van de juistheid hiervan heb overtuigd, ook niet omdat ik v d juistheid overtuigd ben. Nee, het is de overgeleverde achtergrond waartegen ik tussen waar en onwaar onderscheid.
- als iets later niet waar blijkt te zijn, dan heb ik me gewoon vergist ...
- ook geldt dromen, fantasieën, leugens vs wrklhd
- alhoewel dromen ... wel eens als verholde waarheid ... astronomie, Freudiaans ...
- dus enerzijds onze zintuigen en geloof in dingen/feiten onafh. v d wrklhd en anderzijds grootse invloed v gevoelens die een bepaald waarheidsgehalte krijgen: geloof, religie, politiek, kunst, wetenschap enz. kan (soms verschrikkelijke) waarheid worden
- cfr. uitspraken als: het geloof kan bergen verzetten; vaccins zijn niet veilig; Darwin is pure leugen; de Amerikanen zijn nooit op de maan geweest (= Hollywood opnames)
- e.v. Plato's ideeënwereld vs empirie; Wiener Kreis: alleen wetenschap en empirie is waar(heid)
-
- dit alles verwoordt in *TAAL*, liefs transparant, dus verband ts taal en wrklhd!
- Wittgenstein: taal benoemt dingen v d wrklhd dus = taal van die dingen zijn een afbeelding van die wrklhd meaning is reference = picture theory of meaning
= Tractatus logico philosophicus
- later: betekenis v e uitspraak niet zonder meer verwijzend naar wrklhd, nee: de context, de situatie w.i. de uitspraak gedaan w is bepalend = taalspel,
= Filosofische Onderzoekingen
-
- conclusie: wrklhd ~wrhd blijft problematisch begrip en heeft veel vandoen met (onze) interpretaties (goddank komen die dagdagelijks redelijk overeen)
- kortom: wrklhd ~ sociale constructies, regels ... feiten ... geldigheid ... illusies
- ofte: uitspraak kan van waar nr onwaar veranderen ... daarom ... spreken in termen van waarschijnlijkhd, aannemelkhd
-
- discussie stelling Protagoras (5^e vr.X): de mens is de maat van alle dingen
-
- We zitten nu rond de jaren 1900 en de filo-kernvragen van weleer - hoe staat de mens in de wereld? - blijven nog steeds staan. Hij ziet, ruikt, hoort de vele werklhd rondom en in hem. Maar er doet zich een aandachts-verschuiving voor. Ook **taal** blijkt een wrklhd te zijn, een gegeven, een realiteit die zich in en rond hem problematiseert. Hoe zit dat nu met die taal enerzijds en de wrklhd anderzijds? Wat is taal? Is taal iets anders dan gebouwen, auto's en veel andere dingen? Hoe daar mee om te gaan? Hoe te rubriceren? Een verkeerd woord en er is hommeles. Een juist woord en er is love!

Om nog niet te spreken van de vele gedachten die zich in onze hersenen – waar? – taligen ... m.a.w. waar ligt taal waar- onwaar? Feit – leugen, misverstand? Juist-onjuist? Zin – onzin? Enz. Eeuwige vraag!

ANALYTISCHE FILOSOFIE

- Taalfilosofie van Wittgenstein preoccupatie taal / wrklhd
- de jonge W Tractatus 1921 misverstanden!
- de latere W taalspelen 1953
-
- Ordinary language philosophy

CONTINENTALE FILOSOFIE

- Fenomenologie → Husserl bewustzijn
- Existentialisme → Heidegger, Gadamer, Sartre vrijheid
- Structuralisme → Lévy-Strauss, Barthes, Lacan, Foucault dood subject
- Frankfurter Schule → Adorno, Horkheimer, Walter, Fromm, Marcuse, Habermas verborgen irrationalisme
- Poststructuralisme → Barthes, Foucault, Deleuze, Derrida, (Rorty, Ricoeur)
- Deconstructiefilosofie → Lyotard ∞ veel interpretaties: onschuld?
- Postmodernisme → Derrida weg met grote verhalen
- Levenskunstfilosofie → Taylor, Dohmen, de Botton, Ferry, Onfray

ANALYTISCHE FILOSOFIE

Wie, wat, hoe *schrijft* → TEKST < 1900 > Wie, wat, hoe *spreekt* → TAAL

- Taalfilosofie van **Wittgenstein** (1889-1951)
 - centraal: verhouding (met de betekenis van) taal en werkelijkheid/wereld
 - de jonge W1 1921 *Tractatus Logico-Philosophicus* taal als logica=analy
 - de latere W2 1953 *Filosofische Onderzoekingen* taalspelen=continent
 - o Hoe verhoudt de taal zich tot de wereld?
 - Hoe werkt taal als we ons verwonderen, pijn hebben, iets beweren enz?
 - Hoe functioneert taal? Hoe snel filo-problemen uit misverstanden?

Uit de *Tractatus*: toelichting afbeeldingstheorie: speurtocht naar de essentie
 - structuur (nieuwe) logica wordt betrokken op wrklhd: kan gevangen worden in taal; taal kan wrklhd 'afbeelden' ofte taal en wereld hebben dezelfde logisch vorm; is die afbeelding logisch actueel cq. feit dan is ze juist ~waar. Een gebouw is een logische afbeelding, maar wat te zeggen over religie, woede, liefde, afgunst enz.

allebei een structuur

Taal	↔	Wereld	st.4 p.58 Grayling
proposities	↔	feiten	p.54 “
elementaire proposities	↔	standen van zaken	st.5 p.59 “
namen	↔	voorwerpen	

Vooraf:

- Wenen - >>> rijk - >>> cultureel - >>> begaafd - >>> studies o.m. ingenieur
- via via kennismaking met Russell: super wonderboy
- had lessen (nieuwe) propositiologica van Frege en Russell gevolgd
- 1915-16: maakt Tractatus af en wil snelle publicatie: lukt niet
- wel via bemiddeling Russell in 1921: veel fouten
- opnieuw 1922: 2-talig, met huidige benaming en groot voorwoord van Russell erbij
-

Opmerkingen aangaande Tractatus:

- hoogst ongewoon boek (zie link), buitenbeentje
- streng filosofisch (voor logici) en literair (kunst) tegelijk: merkwaardig amalgaan
- geen gezwetst: bondig en nauwkeurig over waarover kan worden gesproken en ... niet kan worden gesproken = onuitsprekelijke, onzegbare, het niet ter sprake
- m.a.w. het zegbare afgrenzen van het onzegbare = onzin ↔ onzinnig, toont zich
- verschrikkelijk gevecht met de taal
- omdat: een soort paranoia over wanneer we kunnen spreken van wrhd cq. wrklhd
- is geen klassieke dissertatio met continu verloop en stapsgewijze argumentaties toegelicht; m.a.w. geen gesloten systeem
- nadruk op praktische houding maar dit niet consequent uitgewerkt
- proposities worden eerder als aforismen opgevat (cfr. Nietzsche)
- hierop kritiek van Oger p.108↓
- wel hybride karakter
- beweert systematisch te zijn, maar hoezo systematiek?
- beweert oplossingen te bieden, maar w.i. bestaan die oplossingen
- aldus zeer lastige interpretatie: Tractatus is een ijsberg!
- ofte: veel meerduidigheid en veel diepere betekenislagen
- notitieboeken geven meer zicht op draagwijdte
- begrijpen: lees Oger p. 110-1
- geschreven tijdens WO-1: zeer scherpe confrontatie met wereld en leven: invloed?

- uitzonderlijk kort: slechts 60 blz en hoe?
- veel onduidelijkheden en raadsels
- ernstige misverstanden
- filo-problemen definitief opgelost: wil filosofie *besluiten* en *afsluiten*
- dus fundamenteel voltooid en aldus een autonoom veld van betekenissen die steeds wisselend naar elkaar verwijzen: begrijpelijkheid?
- Oger: fundamenteel onvoltooid, onaf, nooit volledig uitgewerkt
- decimalen: niet consequent hiërarchisch gehanteerd (p.115, ten 3^e)
- blijft moeilijk voor lezer om leidmotieven te volgen
- is historisch van belang, niet meer als bekritiseerbaar: zelf afstand van genomen
- lijkt op schaken!
-
-

Opbouw *Tractatus*:

<https://web.archive.org/web/20070110095521/http://lilith.gotdns.org/~victor/writings/Tractatus.pdf> vertaling Victor Gijsbers 30.09.2005, p.66

- inhoudsopgave
- verantwoording vertaling
- voorwoord L.W. 1918 Wenen
- tekst *Tractatus*
- afsluitende essay: *Wittgenstein als verleider* pittig maar lezenswaard 9 blz

<https://people.umass.edu/klement/tlp/tlp.pdf> p. 120

- voorwoord B.R. 1922 mei
- voorwoord L.W. 1918 Wenen
- Index (Pears/McGuinness) [Original note by Pears and McGuinness.]

hoofdstellingen:

1. De wereld is alles, wat het geval is.
2. Wat het geval is, het feit, is het bestaan van connecties.
3. Het logische beeld van de feiten is de gedachte, / uitspraak = → taal
4. De gedachte is de zinvolle volzin.
5. Een propositie is een waarheidsfunctie van elementaire proposities
- 6.
- 6.52 Wij voelen, dat zelfs, wanneer alle mogelijke wetenschappelijke vragen beantwoord zijn, onze levensproblemen nog geheel niet aangeroerd zijn.

de beroemdste:

7. Van dat, waarover niet kan worden gesproken, moet men zwijgen.
waarden worden getoond, niet getheoretiseerd!.

Filosofische Onderzoekingen: betekenis woorden ~ taalspelen

- kritische herdenking Tractatus
- taal is niet alleen 1. benoemen en 2. beschrijven (Augustinus in *Belijdenissen*) maar verricht ook vele 3. handelingen en is dus verbonden met vele praktijken = instrumenteel. Het **gebruik** van de taal wordt niet steeds gezien waardoor filo-problemen ontstaan. (hier verdwijnt het 'logica'-aspect van de Tractatus!)
- en dus verder:
- taal is instrument tot/met een bepaald doel in bepaalde context = **taalspel**: het geheel van de taal zelf én de activiteiten die met die taal verweven zijn
- taalspelen ingekapseld binnen **levensvorm** (geraamte activiteiten in bio-, psycho- en culturele context), die dus niet de enige ware of denkbare zijn (universeel?)
- woorden ontlenen betekenis in taalspel en levensvorm; niet op zichzelf staand en dus ± niet-analytisch

Samenvattend:

- Analytische filosofie
 - o stroming van analyse van filosofisch taalgebruik = **W1**
 - o onderscheid in pseudo- en echte filosofische problemen
 - pseudo-filo: zin van het leven, de ziel, God: te ruim en te vaag
 - echte filo is zuiver systematisch **logisch** analytisch filosoferen: taal hierin een centrale rol want 'heldere' taal, mogelijk een nieuwe taal om zin en onzin van elkaar te scheiden
 - beperk je aan legitieme, dus een kleine groep, van problemen
 - werk dus aan het oplossen van echte problemen
 - zuiver de filo-problemen
 - o Austin, Ryle, Strawson, Russell te Oxford
 - o taal filosofie en 'philosophy of mind' horen hierbij
- Ordinary language philosophy
 - o gaat uit van de **gewone** omgangstaal om zin en onzin te scheiden = **W2** (– en niet van ideale of abstracte kunsttaal (W1) –)
 - o betekenis van taal is verweven met allerlei handelingen en praktijken = taalspelen
 - o probleem is dat mensen het gebruik van taal niet kennen/weten
 - o uiteindelijk zeer invloedrijk gebleken met Oxford als centrum (Cavell, Searle)

Let op:

- het verschil tussen beide filosofieën niet te strikt nemen
- wel wordt onder anal. filo verstaan, een manier van filosofie bedrijven met
 - exact taalgebruik
 - heldere wijze van argumenteren
 - gebruik van wiskundige (logica) of wetenschappelijk technieken

- continentale filo (vooral Duitse en Franse) is eerder
 - speculatief, persoonlijk of literair van aard
 - hang naar grote greep, eerder grote slag
 - een zekere durf en ambitie en ook speelsheid
 - minder wetenschappelijk, minder analytisch

- Taylor stelt:
 - Engelsen zien taal als een middel om greep te krijgen op de wrklhd
 - Fransen zien taal als intrinsiek waardevol als een middel om je identiteit en vorm te geven aan deze identiteit

Fenomenologie → Edmund Husserl (1859-1938) KUL~HIW!

- tegen empirisme én rationalisme: centraal staat het **bewustzijn** van het subject dat **zuiver(en)** moet aanschouwen en dus zich moet ontdoen van storingsbronnen zoals vooroordelen, meningen, theorieën, denkgewoonten m.a.w. *zu den Sachen selbst*: laat de *fenomenen voor zichzelf* spreken, m.a.w. verschuiving van taal naar bewustzijn ...
- methode: *wezensschouw*: strikt objectief, dus onbevooroordeeld cfr. analytische filo
→ via bewustzijn via taal, logica ←
- probleem: zuivere aanschouwing niet mogelijk, m.n. gekleurd dr vanzelfsprekend
- **verschuiving** van fenomenen in het bewustzijn naar **leefwereld** om van daaruit onze ervaring én uit te leggen, te beschrijven én te *interpreteren* → hermeneutiek!

Existentialisme → Heidegger (1889-1976), Gadamer (1900-2002)

- v.u. anal. (te logisch ordenend) en feno (te zuiverend) waar S + bewustzijn centraal staan, naar S + zelfervaring
- centraal: de zelfervaring (**existentie**) van het S in zijn zuivere bewustzijn + processen
- dus analyse **authentieke ervaringen** zoals angst, verveling, haat, liefde, eenzaamheid
- ofte richt zich op concrete situaties van de individuele mens; authenticiteit, tragiek
- literair existentialisme: Dostojevski, Kafka
- filo existentialisme: Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Camus, de Beauvoir,
- **Sartre: + doel: authentieke zelfverwerkelijking** ... de mens is vrij om zijn leven vorm te geven = verantwoordelijkheid, jezelf definiëren, dus je moet kiezen (voor zelfverwerkelijking) zoniet *mauvaise foi* (ter kwader trouw) én/maar mens ook speelbal v h toeval en/of v krachten die hem parten spelen/hem te boven gaan = absurd, vervreemd; ook bij goede mensen gebeuren rare dingen; Nietzscheaans! *L'existentialisme est un Humanisme* (↔ *machine cq. wet.*), *L'Être et le Néant*;
- tegen het rationalisme en positivisme want nadruk op rede, wetenschap, determinisme (cfr. feno ±) vs. exist. die veel eerder uit is op zelfverwezenlijking in vrijheid

Uit Aantekeningen uit het Ondergrondse – Dostojevski (1864)

Ik¹ verdenk er u van, heren², dat u mij meewarig aankijkt: u maakt er mij nog eens op attent dat een verlicht en ontwikkeld man, kortom, zo iemand als de toekomstige mens zal zijn, niet welbewust iets kan willen dat tegen zijn eigenbelang indruist, dat dat wiskundig is uitgemaakt. Daar ben ik het volledig mee eens, dat is wiskunde. Maar ik zeg u voor de honderdste keer: er is maar één reden, maar één, waarom de mens opzettelijk, welbewust iets kan wensen dat zelf schadelijk is, iets stom, zelfs iets ontzettend stom, en wel om het recht te hebben zichzelf iets ontzettend stoms toe te wensen en niet gebonden te zijn door de verplichting alleen verstandige

¹ Een man die zich uit de samenleving terugtrekt en zgn. ondergronds leeft

² Het publiek (onbepaald)

dingen te willen. Want dit ontzettend stomme, want die gril van hem, heren, kan werkelijk het voordeligst zijn van alles op aarde voor een van ons, vooral in bepaalde gevallen. En het kan met name voordeliger zijn dan alle andere voordelen, zelfs in het geval dat het ons duidelijk schade berokkent en in tegenspraak is met de meest nuchtere overwegingen van eigenbelang, omdat het in ieder geval in stand houdt wat het voornaamste en dierbaarste voor ons is, namelijk onze persoonlijkheid en onze individualiteit. [Aantekeningen uit het ondergrondse - Wikipedia](#)

<https://www.google.com/search?q=Fjodor+Dostojevski+%E2%80%93+Aantekeningen+uit+het+ondergrondse+...&aq=Fjodor+Dostojevski+%E2%80%93+Aantekeningen+uit+het+ondergrondse+...&aqs=chrome..69i57.1775j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

Structuralisme → Lévy-Strauss (1908-2009), Barthes (1915-1980), Lacan (1901-1980),
vroeg Foucault (1926-1984) jaren 1960

- de mens is **niet vrij** én is niets: wordt bepaald door mentale in- én uitwendige sociale, economische, politieke structuren: die bepalen alles – mens is niets = adagium! Alle cultuur = regels, wetten; ook in ‘primitieve’ blijkt in (zgn.) irrationalisme verborgen rationaliteit, cfr. antropol. Lévi-Strauss (geloof bv. religie, complotfantasieën cq. -theorieën)
- ook in **taal** liggen ‘onderliggende’ structuren: regels, grammatica, relaties, retoriek en aldus Lacan: “*het onderbewuste is gestructureerd als een taal*”
- ==> ontkent de autonome met vrije wil toebedeeld subject = *dood van het subject* ofte adagium: **de mens is niets** ... want structuren bepalen alles en d.i. de mens ‘ingebod’
- Foucault: de idee van de autonome mens is recent én een dwaalspoor: die mens zal verdwijnen (*Les Mots et les Choses*); de Verlichting heeft zich vergist ...
- stroming
 - 1 erg wetenschappelijk suggestieve benadering en rationeel
 - 2 erg emancipatorisch: alle mensen en culturen zijn even gelijk (universalisme) want dezelfde mentale, gelijk te ontleden, structuren; het irrationele (zgn. vreemd) bevat verborgen ratio; dit cultuurrelativisme paste gegoten in kritiek v postkoloniale tijdsgeest en dus tot bezinning over Westerse suprematie;
 - 3 zeer logocentrisch m.a.w. de ratio en dus het woord is belangrijk en dat woord is universeel en etnocentrisch = Westers ofte verborgen agenda cq. irrationalistisch en alzo onderdrukkend (kritiek van Fr.Schule en deconstructiefilosofie)

Frankfurter Schule jaren 1930

→ Adorno (1903-1969), Horkheimer (1895-1973), Benjamin, Fromm (1900-),
Marcuse, Habermas (1929-)

- onthullen, bewijzen van verborgen irrationaliteit en dus de donkere zijde van de westerse rationaliteit; zijn we authentiek vrij m.a.w. weten wij wat we willen??? of anderen?
- in *Dialektiek van de Verlichting* (1947) proberen Horkheimer (1895-1973) en Adorno (1903-1969) aan te tonen hoe de rede in onze tijd meer als middel (instrumentele rede) dan als doel ‘mis’bruikt wordt. Introduceert het begrip ‘cultuurindustrie’ en centrale neomarxistische vragen: Waarom laat de onvermijdelijke opstand van de

arbeidersklasse zo lang op zich wachten? Waarom lijkt de kapitalistische maatschappij zo stabiel? ... annexeren van behoefte ...

- deze instrumentele rede is repressief, dogmatisch, doel op zichzelf ↔ menselijk
- in de *Eendimensionale mens* toont Marcuse de gevolgen er van aan (vervreemding)
- ook ontmaskering structuralisme: erg westers dus niet geschikt voor andere culturen m.a.w. hun cultuurrelativisme is imperialistisch, dominant, paternalistisch ...
- Habermas (1929) volgt Verlichtingsproject (*Communicatief Handelen* 1981)
-

Poststructuralisme jaren 1970

→ Barthes, Foucault, Deleuze, Derrida, Rorty, Ricoeur

- erg beïnvloed door Frankf. Schule. e.v. Nietzsche en Heidegger
- deelt cultuurrelativisme (niet de wetenschappelijke georiënteerdheid) met structuralisme maar verwerpt de idee van een autonoom subject per definitie: mens is veranderlijk, instabiel, geen centrum of *core self* (Rorty) of is een *ontmanteld fort van het bewustzijn* (Ricoeur) m.a.w. **het subject (mens) bestaat niet** (eens), wel als O!
- sterke kritiek op Westers logocentrisme want etnocentristisch en te universeel waardoor het verschil / het anders zijn (le différent – la différence) verdwijnt
-
- wie toch claimt ... dan vanuit economie, politiek, kunst en dus **nooit onschuldig** ...

Deconstructiefilosofie → Lyotard (1924-1998)

- ∞ veel interpretaties: onschuldig? Altijd gekleurd, ideologisch, perspectivistisch;
- er is geen betekenis en dus ∞ veel interpretaties ... ad infinitum → tekst **onkenbaar** aldus: waar ligt de waarheid???? elke tekst nooit onschuldig en dus **ideologisch**
- sterk taalscepticisme én drijfveer is *wil tot macht* m.a.w. iedere interpretatie is even geldig. Wat is betekenis? Wat is waarheid? Wat is taal of wat zijn woorden ...?
- zie ook postmodernisme

Postmodernisme → Derrida, Foucault, Lyotard

- brede stroming vanuit Frankrijk verspreid o.m naar V.S.
- gebaseerd op de *meesters van het wantrouwen* (Ricoeur) zijnde Marx - economie, Freud – driften en Nietzsche – er is niet één perspectief ...macht (voortzetting Duitse bezetting op Frankrijk – Steiner)!! En Fransen hebben deze ideeën eerder geradicaliseerd
- thema: **EINDE van de Grote Verhalen** (Lyotard in *La Condition Postmoderne* 1979) zoals Verlichting cq. vooruitgangsgeloof, communisme, kapitalisme, liberalisme, humanisme, vrije mens e.a. (= modernisme)
- wijst op gevaar van perspectivisme en vervolgens: hoe vals zijn die >>> verhalen wel niet?
casus: Vikings (helmen en kloosters), godsdiensten, oorlogen, modernisme

- dus weg met het Goede, het Ware en het Schone: zijn gewoon ficties, ontmasker ze, deconstrueer ze! Weg met het modernisme ...
- voorkeur voor pluralisme en tolerantie (relativistisch) dan universalisme (want typisch Westers/blank-white weg met het modernisme): stel je open voor de rede van anderen ...

Conclusie:

- modernisme onder zware druk
- menselijke autonomie en vrije wil ondergraven
- rol van Freud, Nietzsche en Marx erg opvallend
- maar hoe verder? we kunnen toch niet blijven 100% genetisch kijken?
- Wat te doen met menselijke ervaring, liefde, ethiek, esthetiek
- filosofen, althans een n, hebben al moeite met het bestaan van menselijke vrijheid
- naturalistisch wereldbeeld versterkt door eugenetica, evolutietheorie (*The Selfish Gene* – Dawkins), neurologie (*We zijn ons brein* – Swaab en *Consciousness Explained* – Dennett)
- maar ook postmodernisme onder zware druk want **kritiek**: als elke tekst ideologisch gekleurd is, die van het postmodernisme ook! Probleem van elk relativisme! Bijten in hun eigen staart ...
-
- **Reactie**: come-back van traditionele naoorlogse humanisten met als uitgangspunten
 1. er is een zekere bio-genetische afhankelijkheid en niet 100% gen!
 2. er is een zekere cultureel economische bepaaldheid en niet 100% autonoom en vrij (illusie overigens)
 3. er is m.n. een zekere vrijheid waarbinnen de mens in zekere mate zijn/haar lot zijn vrijheid, menselijke ervaring, ethiek en esthetiek kan plaatsen en bepalen (dus niet in extremen denken): keuze voor middenweg
- Wie: zie volgend punt ...

LEVENSKUNSTfilosofie

- Taylor, Dohmen, de Botton, Ferry, Steiner, Finkelkraut, Todorov, Scruton, Nussbaum, Habermas, Rorty (pragmatisme: niet alleen op theorie baseren maar ook op de consequenties en bruikbaarheid ... het had ook anders kunnen zijn!) enz.

Teksten – uitspraken:

Als iedereen naar behoren voor zichzelf zou zorgen, zou de polis goed functioneren.
Socrates heeft het over zelfzorg. Zou je kunnen stellen dat zelfzorg (verdoken) narcisme is?

Ga zo door, mijn beste Lucillius; maak aanspraak op je eigen leven. Seneca

*Wat betekent leven? – Leven – dat betekent: voortdurend iets afstoten wat sterven wil; leven – dat betekent: wreed en onverbiddelijk zijn tegen alles wat aan ons, en niet alleen aan ons, zwak en oud wordt. Leven – dat betekent dus zonder piëteit zijn jegens stervenden, miserabelen en grijsaards? Aldoor moordenaar zijn? – En toch heeft de oude Mozes gezegd: ‘Gij zult niet doden!’ Nietzsche, *De vrolijke wetenschap*, eerste boek, aforisme 26; ca. 1885*

Ik zou mijn leven graag aan iemand anders overlaten, maar ja, aan wie? Montaigne

La plupart des gens ne sont pas capables de se gouverner eux-mêmes. Jenny Holzer ca.2000

[Joep Dohmen \(filosoof\) - Wikipedia](#)

*... Het dikke-ik (term gemunt door Harry Kunneman) verschijnsel neemt wat het nodig denkt te hebben en dat is heel wat. Deze eigentijds figuur openbaart zich met grote kracht in de openbare ruimte: in het verkeer, in treinen, in én buiten voetbalstadions, in wacht- en spreekkamers en in talloze tv-programma's... Joep Dohmen in *Het leven als Kunstwerk*. 2008, p.20-21*

TRADITIONELE samenleving:

- hiërarchische orde
- autoritaire plichtsmoraal
- premoderne levensloop:
 - 1 kosmisch cq. 4 elementen
 - 2 levensladder –trap ofte op- en af-neergang
 - 3 absolute maat steeds gegeven en volg je leven volgens:
 1. Plato het Goede
 2. Stoa Redelijke Natuur
 3. X-dom God
 4. Enz.
- verandering? vernieuwing?
-

POSTTRADITIONELE samenleving: even anders!

- begint v.a. Napoleon en stijgend met veel ??? en na WO-I en vooral WO-II exponentieel en ongezien na 2000?
- neoliberale (kapitalistische?) moraal
- zelfbeschikking met uiterste zelfoverschatting: sky is the limit ...
- oppervlakkige relaties
- diepgang en betrokkenheid
- individualisme
- behoefte aan verbondenheid
- geluksideologie jazzimprovisatie
-
- terug naar bezinning en zelfdiscipline
- leven vanuit eigen motivatie
- niet bewust maar zelfbewust leven ofte zelfreflectie vs. automatische piloot
- levenskunst
- levensplan: 20 – 30 – 40 -50 – 60
- leven achterwaarts begrijpen (huldigen) en voorwaarts leren
- jezelf elke dag bevragen/evalueren; zoeken naar fundamentele verlangens
- tegen de onverschilligheid
- contact met je binnenwereld, innerlijke vs. buitenwereld (markt, banaliteit)
- bezinning is niet zweverig
- life couches, human interest, lifestyle of levensstijl
- we don't need no education; We don't need no thought control;
- ik bepaal zelf wel! Koketteren met recht op domheid ...
- kort lontje; onbeheersbare emo vs. kalm overdenken, matigheid, disciplineren, ascese (oefening), experimenteer met jezelf; cfr. Hadot: *Geestelijke oefeningen* 2004
- coma-zuipen, zinloos geweld (opzoeken), graaien naar zelfverrijking
- in hoeverre illusie of realiteit?
- bekijk voorgeprogrammeerdheid: strak of flexibel ... rust of stress ... en hoe zit het met de zgn. vrijheid:
 - 1 werktijden, met files
 - 2 sluiting- openingstijden winkels
 - 3 treintijden
 - 4 weekindeling en w-e
 - 5 verplichte leertijden
 - 6 pensioenleeftijd
 - 7 spitsuur leven: tussen 30 en 50
 - 8 enz.
-
-
-

hoezo vrijheid?

Alain de Botton casus: teloorgang van Bijbelonderricht vs. de opkomst van cultuuronderwijs uit: *Religie voor atheïsten*, hf. IV: onderwijs. 2008

[Alain de Botton - Wikipedia, the free encyclopedia](#)

- Doel onderwijs sinds de Verlichting: remedie tegen negatieven om te komen tot een beschaafde rationele bevolking

- Mill: het doel van universiteiten is niet om kundige advocaten, artsen of ingenieurs maar bekwame en beschaafde mensen.
- Werkelijkheid? Hoe je moet leven staat niet op het lesprogramma!
- wel: praktische vaardigheden naar succesvolle carrière
- m.a.w. het nobele streven naar betere wereld, liefde voor de naaste, een klimaatvriendelijke wereld = erg suggestief!
- enz.
-
- Laten we eens kijken naar hoe er gedacht werd vóór de Verlichting
- Bijbel draagt morele boodschappen uit die emo bij lezers teweegbrengen vs. romans en gedichten: doen die dat ook? Ofte: is het een meerwaarde dat cultuur Schrift vervangt?
- universiteit levert veel feiten, maar wijsheid, troost, menselijkheid e.a.?
-
- Kunnen we religie niet seculier behandelen? Als richtsnoer?
- Doel onderwijs X-dom: mens is kwetsbaar, zondig, wispelturig en heeft behoefte aan God. Dus gericht op de innerlijk verwarde wereld van elke mens en aldus gericht op de ziel: behoefte aan troost, de weg te wijzen ...
- Aldus behoefte aan expliciete vragen: hoe te leven, ook met anderen? Hoe ons te beheersen? Hoe om te gaan met fouten, ook van anderen?
- Weliswaar: seculier biedt lezingen en X-dom preken!
- Lessen uit klassieke oudheid die mutatis mutandis overgenomen werd/wordt door religies:
 - 1 meer aandacht voor akrasia (weten wat we moeten doen en tegelijk weerzin om het ook daadwerkelijk te doen), catharsis,
 - 2 steeds opnieuw in herinnering brengen want erkennen van de menselijke zwakte als verlies van concentratie en dus belang van herhaling als buffer tegen de constante stroom aan nieuwe informatie ~ vervlieging, vluchtig
 - 3 behoefte aan hartstocht, vermijd saaiheid (in lesprogramma's)
 - 4 introduceer rituelen, retraiteoorden
 - 5 spirituele oefeningen
- reacties / vooroordelen conservatieven: wijsheid kan niet onderwezen worden!

[Giorgio Agamben - Wikipedia](#)

Agambens stijl is zowel aantrekkelijk als ontoegankelijk. Hij is een radicaal filosoof die zich niet laat weerhouden door intellectuele hekjes van rechts of links. Agamben (1942) confronteert de maatschappelijke consensus graag met het tegendeel ervan: Auschwitz is geen uitzondering, de democratie verschilt in wezen niet veel van haar tegenpolen: het communisme en het fascisme. Zijn manier van filosoferen ligt in de lijn van [Nietzsche](#) in die zin dat vanuit een onderzoek naar de wortels van de westerse cultuur, haar 'heilige koeien' genadeloos aan de kaak worden gesteld. Zo beschrijft hij de huidige democratie als in verval, en verschuivend richting een 'postdemocratische [spektakelmaatschappij](#).' (HS 16) 'Agamben fileert de democratie', volgens René Ten Bos in zijn recensie van *Homo sacer*: 'een boek dat shockerend genoeg is om hele wereldbeelden op hun kop te zetten'.

Centrale vraag mens: Hoe wereld (leven) te vatten? kernprobleem

1. Hoe de wklhd te denken? ... penser la réalité ...

2. het zijn bewustzijn? vooral later: 20^e

Ad.1.: naar buiten waar we geen – minder vat op hebben de natuur??
naar buiten relaties, familie, staatsvorming ± dagdagelijks

Ad.2.: vertrouwdheid niet altijd evident; vanzelfsprekendheden; verwondering

6e vr X Oudheid

- vooral ad.1: denken vs werkelijkheid spanningsverhouding

- ware kennis? ware wklhd?

- zijn en worden ~ zintuigkhd (Heraclitos)

dus veel ratio

5^e – 16^e ME

- God en mens dank zij Gods genade Thomas e.v.a.

CESUUR Dante, Petrarca, Ficino e.a.

16^e: cesuur modernisme

subject = mens object = ding(en) en $S \rightarrow O$ Montaigne, Descartes e.v.a.
ontdekking “ (God)

cfr. Michelangelo Schepping Adam vs God: verschil?
Defoe R. Crusoe mens alleen, zelfverzekerd ...

vooruitgangsgeloof ... Verlichting

19e ... wantrouwen kritiek op S

subject ook object én dus ding

Darwin 1859, Mendel ... 1953 DNA-helix (Watson/Crick)

wat is S: zoektocht naar oorsprong en fundament ... bewustzijn ...

20e: TAAL

analytisch filo: Wittgenstein

continentale filo:

- fenomenologie Husserl
- existentialisme Heidegger, Gadamer, Sartre, Camus, de Beauvoir

postmodernisme bewustzijn ... mens ... is niets

- (post)structuralisme
- deconstructiefilo

- **addendum, intermezzo:** visie op de (on)mogelijkheid van autonomie
 In de loop van de geschiedenis is nogal wisselend, en vaak erg sceptisch, gedacht over de zogenaamde autonomie die de mens zichzelf meent te mogen of te kunnen aanmeten. Een summier overzicht (wordt tijdens de bijeenkomsten toegelicht):
- 700 vr. X Mozes: brandende braamstr. IK BEN DIE BEN
- 300-400 epicuristen, stoïcijnen e.a. denk zelf
- 1600 na X Descartes COGITO ERGO SUM ik denk, dus ik ben
- 1750 na X Hume driften → ratio sukkelt er achter aan
- 1800 na X Kant SAPERE AUDE durf/moed te weten
- 1840 na X Schopenhauer betwijfelt autonomie: mens stoutste beest
- 1850 na X Nietzsche ÜBERMENSCH wil,macht ↔ ratio
- 1920na X Freud ES!!! altijd een tekort
- 1950 na X Kristeva DE WERELD IS ÉÉN TEKST ↔ en IK

3.2.1. **Ludwig Wittgenstein** 1889-19513.2.1.1. **W I:** de taal als ... wat het geval is *Tractatus* 1921

- 1921: grenzen taal niet respecteren → filo-problemen ← onzegbare ~ Kant: onkenbare
- via logisch atomisme Russell
- correspondentietheorie wrhd: subjectieve vrst wrklhd ~ wrklhd buiten
- Russell hedendaags “ wrklhd ~ structuur logische uitspr.
- “ ~ taal (neemt rol S over)
- toelichting logisch atomisme p.206-7 standen van zaken
- en verschil Wittg.: **meaning is reference** en picture theory of meaning
- partituur landkaart grammofoonplaat = logische opbouw
- Tractatus = betekenishtzegbaarvs onzegbaar
- conclusie: empirische uitspr. zinvol ↔ onzin cq zinledig !!!belangrijkste
- Het regent *of* het regent niet = waar het regent *en* het regent niet = onwaar
- (discussie zin, onzin het belangrijkste komt terug op p.243-4 i.v.m. Wiener Kreis)
- onuitsprekelijke
- wereld is wat het geval is = toevallig ↔ zin hierbuiten ... ethiek e.a.
- overstijgend tonend nuttige onzin feiten en waarden ~ redenen???
- Later: gewijzigde taalopvatting m.n. van afbeelding naar taal als instrument ...W II
-

3.2.1.2. **W II:** de taal als taalspel*Philos. Untersuchungen* 1953

- Resoluut roer om ...
 - 1 wrklhd nu afh. v h taalspel
 - 2 kennis en wrhd afh. v d (handelings)context
- al.2: basisopties (mooie def. kort)
- nu: **meaning is use** ... *taalspel*
 - 1 activiteit verweven concrete interacties mensen
 - 2 regelgebonden
 - 3 heterogeen intrinsiek
- familiegelekenissen ... verwantschap
- levensvorm ... talige en niet-talige praktijken gemeenschap → wrklhd
- casus begrip 'aula' (maar kan elk ander begrip zijn)
-

1. Ludwig Wittgensteins *Tractatus Logico-Philosophicus* is een onsterfelijk filosofisch meesterwerk – dat zal voor eenieder die het ooit in handen gehad heeft duidelijk zijn. Mochten mijn lezers dit toch willen betwijfelen, dan vraag ik hen nog even geduld te hebben: uit de bespreking van het werk later in dit essay zal duidelijk worden dat de *Tractatus* bij uitstek behoort tot de zeer selecte verzameling van wijsgerige geschriften die voor de eeuwigheid bestemd zijn. Voorlopig wil ik echter uitgaan van de waarheid van mijn stelling, en een vraag stellen die hierop voortborduurde: waaraan ontleent de *Tractatus* deze onsterfelijkheid? Het zal onmiddellijk duidelijk zijn dat de waarheid van de leerstellingen van Wittgenstein geen voldoende verklaring biedt voor de status van het geschrift. Grof gezegd kan de inhoud van de *Tractatus* in twee helften worden gesplitst. Aan de ene kant zijn er de bijdragen aan de formele logica, die voor het merendeel waar en zelfs waardevol zijn, maar onhelder zijn opgeschreven en niet systematisch geordend. Wie een leerboek voor logica zoekt kan de *Tractatus* beter links laten liggen; dit zag Wittgenstein zelf ook in. Aan de andere kant zijn er meer gewaagde, filosofische thesen: onder andere Wittgensteins ontologie, zijn ‘picture theory of language’, zijn claim dat elke zin een waarheidsfunctie van elementaire zinnen is en zijn claim dat alleen uitspraken van de natuurwetenschap betekenisvol zijn. Deze zijn stuk voor stuk, zo niet evident onwaar, dan toch uiterst implausibel. Bovendien worden zij nauwelijks onderbouwd. Het vooruitzicht om een in onjuiste theorie en ingebedde, onheldere behandeling van de formele logica te lezen lijkt weinig aantrekkelijk. Toch wordt de *Tractatus* nog steeds bestudeerd – hoe is dit te verklaren? Wat gebeurt er wanneer een jonge filosoof dit werk in handen krijgt? Het eerste wat hem opvalt is de genummerde structuur van de tekst, die een heldere en strakke opbouw impliceert. Laten we zeggen dat hij vervolgens de eerste zin leest: “De wereld is alles, wat het geval is”. Een heel bijzonder begin voor een boek. Bladeren wij door naar de laatste zin: “Waarvan men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen”. Hoe zou Wittgenstein van die eerste tot die laatste zin komen, langs het strak-logische pad van zijn genummerde proposities?, vraagt de jonge filosoof zich waarschijnlijk af. Misschien leest hij daarna de inleiding; wat nu, de hele filosofie zou ‘e’ en groot misverstand zijn? En wat is dat voor een schrijver die durft te zeggen dat “de waarheid van de hierin 56 medegedeelde gedachten onaantastbaar en definitief” is, en vervolgens claimt dat hij eigenlijk niets bereikt heeft door alle problemen van de filosofie op te lossen? Dat het hier niet om een normaal boek gaat, is duidelijk. Misschien eerder om intellectueel dynamiet, een boek vol verboden wijsheid en esoterische leerstellingen – maar toch gedreven door de krachtige zekerheid van de logica! Wanneer deze gedachten eenmaal de geest van de jongeling zijn binnengeslopen – en dergelijke gedachten zullen altijd opkomen bij jonge denkers die waarheid, diepte en gevaar liefhebben – dan is hij al verloren. De lokroep van stelling 7 klinkt nu als een sirenenzang in zijn oren, en trekt hem als het ware langs alle lagere getallen de ladder op. Hij zal de *Tractatus* lezen, van voor naar achteren, van achteren naar voren; de stellingen van Wittgenstein branden zich in zijn brein; en het kan heel, heel lang duren voordat deze magische tekst zijn duistere aantrekkingskracht op hem verliest. Dit is het fenomeen dat wij moeten verklaren. Als wij de onsterfelijkheid van de *Tractatus* willen begrijpen, moeten we leren inzien hoe zij met haar sirenengezang de jongeling lokt; we moeten ons concentreren op Wittgenstein als verleider.

2. Stel dat de *Tractatus* een verleiding is – welke eigenschappen moet zij dan bezitten? In elke verleiding die de naam waardig is kunnen drie momenten worden onderscheiden. Ten eerste het gebrek aan vrijheid bij de prooi die verleid wordt: het is geen keuze om verleid te worden, de prooi

krijgt niet de kans een kritische houding tegenover zijn verleider innemen. Vanaf het eerste moment wordt alle vrijheid hem ontzegd en drijft de verleiding zijn geest langs paden der noodzakelijkheid naar het punt waar de verleider hem hebben wil. Wie verleid wordt is overgeleverd aan de wil van de verleider, zonder hof van beroep. Het tweede moment van de verleiding is dat deze de geest van de verleide persoon in zijn totaliteit beheerst. Wanneer men slechts af en toe, haast bij toeval, aan iemand denkt, dan is men door die persoon niet verleid. Veeleer moet elke gedachtengang uitkomen op de verleiding, moet elk leeg moment gevuld worden door een denken aan de verleider – de prooi moet zichzelf niet bij tijd en wijle, en dan slechts gedeeltelijk, maar voortdurend en geheel en al in de verleider verliezen. Ten derde moet deze totale beheersing van de prooi door de verleider niet tot de geest en het denken beperkt blijven, maar moet deze zich uiten in het concrete handelen. De verleider kan er niet mee volstaan slechts de gedachten van de prooi te beheersen, maar hij moet zijn hele leven in handen hebben. Of het nu constant, in een veelheid aan kleine handelingen is, of juist door een enkele radicale beslissing – de verleide persoon moet zijn concrete leven in dienst stellen van de verleider. Samen vormen deze drie punten de absoluut overweldigende kracht van de verleiding: zij laat geen ontsnapping toe, zij beheerst het denken van het individu volledig, en zij geeft zijn leven vorm. Het eerste teken van Wittgensteins meesterschap in de verleiding is zijn keuze voor het onderwerp van de Tractatus. Niets heeft zich, in alle eeuwen van de westerse beschaving, zo onontkoombaar aan elke generatie opnieuw geponeerd als de vraag naar de Waarheid. En niemand, zelfs Nietzsche niet, zelfs de meest doorgewinterde postmodernist niet, heeft zich los kunnen maken uit het kleverige web waar de Waarheid eenieder in vangt. Emoties kunnen wij opwekken en vernietigen, we kunnen ze ontgroeien of overwinnen; doelen kunnen wij omarmen en loslaten, wij kunnen ze kiezen en zullen over onze keuze verantwoording 57 moeten afleggen; maar de Waarheid staat geheel buiten ons. Wat waar is hangt niet van onze keuze af. Geen enkele handeling onzerzijds kan iets aan haar veranderen: zij is statisch, almachtig, ongenaakbaar – de Waarheid vangt ons, heeft ons strikt genomen altijd al gevangen, en laat ons nimmer meer ontsnappen. En het is nu juist de Waarheid, ja, de waarheid over de Waarheid, die Wittgenstein tot zijn onderwerp maakt. En hij benadert haar vanuit de formele, symbolische logica: de meest strenge van alle methoden, die er meer dan elke andere methode aanspraak op kan maken dat alles wat zij doet noodzakelijk is. Eenieder die de logica begrijpt, zo heet het, zal inzien dat zij moet zijn zoals zij is; dat alles wat zij zegt niet alleen waar is, maar zelfs niet anders dan waar had kunnen zijn; dat zij de meest ware van alle waarheden, veritas veritatis, behelst. De logica is absoluut zeker. Haar verwerpen zou het verwerpen van het denken zelf zijn; wie überhaupt denkt, moet de logica denken. “ Het eerste element van de verleiding, zo zagen wij, is de onontkoombaarheid: de prooi moet, zodra zij binnen de invloedssfeer van de verleider komt, geen mogelijkheid tot ontsnapping meer voorhanden hebben. Dit element stelt Wittgenstein reeds half zeker door zijn verhandeling te schrijven over de waarheid, de logica, en de noodzakelijke structuur van de taal. Deze onderwerpen laten, zo lijkt het, geen meningsverschillen toe: wanneer eenmaal getoond is hoe zij werken, moet men zich hieraan onderwerpen. Er is geen tegenspraak meer mogelijk. Om tot werkelijke onontkoombaarheid te komen moet Wittgenstein er dus nog voor zorgen dat dit tonen zo dwingend gebeurt dat het de lezer niet open staat tot iets anders te concluderen dan de eeuwige geldigheid van de stellingen van de Tractatus. Dit nu bereikt hij door de weergaloze stijl van zijn verhandeling. Deze is niet geschreven als een betoog, maar als een reeks stellingen. Wittgenstein argumenteert niet, hij stelt. Elke argumentatie is een moment van mogelijke kritiek. Zij vraagt: lezer, kan ik u hiermee tot het aanvaarden van mijn standpunt verlokken? Vindt u mij overtuigend genoeg? De lezer wordt gevraagd om een oordeel, en heeft dus een keuze. Dat kan de verleider niet gebruiken, en dus

argumenteert hij niet, maar stelt. Zonder blikken of blozen verkondigt hij: “De wereld is het geheel der feiten, niet der dingen.” Gronden voor dit geloof verzuimt hij aan te dragen; dat interesseert hem niet. Gezien het non-argumentatieve karakter van Wittgensteins verhoog, dat toch de pretentie heeft de meest objectieve van alle waarheden tot expressie te brengen, is het uiterst belangrijk dat de lezer vanaf het begin begrijpt dat niets wat gezegd wordt een hypothese is die nog op evaluatie wacht. Elke stelling moet op de lezer overkomen als het bevel van een dwingende stem: de stem van de Waarheid. Daarom ook is het dat Wittgenstein in zijn voorwoord met nadruk stelt dat alles wat volgt waar en definitief is – ook al zal aan het einde van het werk blijken dat hij zelf wel beter weet. Meteen in het voorwoord openbaart zich zo al de ironische tweeslachtigheid van de Tractatus: zij claimt de waarheid te spreken, terwijl ze weet deze niet te spreken. Zij handelt over de logica, maar plaatst zich hier door haar ponerende karakter zelfbewust buiten. Op dit spel van sluiers komen wij nog terug; voorlopig is het voldoende om in te zien dat inhoud, stijl en door het voorwoord geschapen verwachting perfect samenvallen en door hun dwingende karakter het eerste moment van de verleiding zeker stellen. 58

3. Het tweede moment van de verleiding is haar alomtegenwoordigheid in het denken van de prooi. Hoe dwingend een tekst over modeltreinen ook geschreven is, zij zal alleen iemand die volledig door modeltreinen geobsedeerd is kunnen verleiden – alle anderen leggen haar te gemakkelijk weg, en begeven zich op andere denkpaden. De verleider mag zijn prooi niet de kans geven aan zijn invloedssfeer te ontsnappen, en dus is de ideale situatie die waarin zijn invloedssfeer alles omvat. Maar hoe zou men een boek kunnen schrijven dat over elk onderwerp handelt? Hier past Wittgenstein een gekke strategie toe: hij neemt de meest algemene onderwerpen ter hand. Hij analyseert de ontologie van de wereld; de structuur van de taal, en alle taalgebruik, inclusief alle filosofie; en zelfs het denken als zodanig. De wereld, het denken, en de band tussen die twee: dit alles valt binnen de grenzen van Wittgensteins onderwerp, en daarmee valt alles waarover überhaupt gesproken kan worden binnen die grenzen. Deze alomvattendheid van de Tractatus wordt door Wittgenstein op twee manieren benadrukt. Ten eerste door het krachtveld dat gespannen wordt tussen de eerste en de laatste stelling. “De wereld is alles, wat het geval is” wekt onmiddellijk de verwachting dat het in dit werk zal handelen over alles waar ook maar iets over te zeggen valt. Met “Waarvan men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen” voegt daaraan toe dat niet alleen over alles gesproken is, maar dat ook alles daarover gezegd is. Het tweede middel waarvan Wittgenstein zich bedient om de alomvattendheid van de Tractatus te benadrukken is het opnemen van korte meditaties over een grote verscheidenheid aan belangwekkende onderwerpen, welke bijeen zijn gebracht op de laatste paar pagina’s van het geschrift. (Dat zij alleen bijeenstaan, en dat ze aan het einde van het boek bijeen staan, is geen toeval. Het tweede stelt hen in staat als lokmiddel voor de lezer te dienen, die deze diepzinnig geachte gedachten maar al te graag wil bereiken en zo ongeduldig door de Tractatus heen leest. En dat zij bijeen staan is om te voorkomen dat zij de nauwkeurige compositie van het tractaat zouden verstoren.) De fysica, de dood, het scepticisme, goed en kwaad, de levensvragen: alles, zo houdt Wittgenstein ons voor, dat van enig belang is, wordt in de Tractatus behandeld. Alle onderwerpen bestrijken is echter nog niet voldoende om alomtegenwoordig te zijn. Wanneer de onderwerpen slechts oppervlakkig aangeroerd zouden worden, bijvoorbeeld door ze als in een woordenboek alleen te noemen en kort toe te lichten, zou de geest niet door het werk gegrepen worden. Slechts door niet alleen over alle onderwerpen te spreken, maar ook de grootst mogelijke diepgang te bereiken, kan het net zich sluiten en de prooi geheel vangen. De verleider moet om dit te bereiken dus ‘of werkelijk diepzinnig te werk gaan, ‘of de

schijn wekken dat hij diepzinnig te werk gaat. De eerste strategie is uiteraard veruit de lastigste, en laat zich ook moeilijk met het verleiden combineren: een verleider is nu eenmaal uit de aard der zaak geen diepe denker. Wittgenstein kiest dan ook voor de tweede strategie: hij suggereert op alle mogelijke manieren dat zijn geschrift uiterst diepzinnig is, ook al wordt deze diepgang nergens werkelijk bereikt. Wij hebben al ´e´en manier gezien waarop Wittgenstein diepzinnigheid suggereert: door de ponerende, niet-argumentatieve stijl die hij kiest. Wie zich geheel en al bloot geeft, zijn argumenten en gedachtengangen op tafel legt, 59 toont precies hoe diep zijn denken gaat. Alleen door werkelijk heel diep gedacht te hebben kan hij ons dan imponeren. Wie wil imponeren zonder diep te denken moet dus voorkomen dat de lezer vermoedt dat alles wat gedacht is al op tafel ligt: hij zal welbewust gaten in zijn expositie moeten laten vallen waar de lezer diepe inzichten kan vermoeden – ook al zijn die er nooit geweest. Wittgenstein argumenteert niet: zijn betoog is een betoog van stellingen en gaten. Dit wordt door het fragmentarische karakter van de Tractatus nogmaals versterkt: onderwerpen lopen niet via duidelijke denkwegen in elkaar over, maar veranderen plotseling; stellingen komen uit het niets opzetten; werkelijk overal zijn gaten. De Tractatus is als een nachthemel: de stellingen staan als stralende sterren afgetekend tegen een inktzwart Niets. Het is aan de lezer om deze duisternis op te vullen, om verbanden te leggen tussen de sterren, om de fundamenteën te verzinnen waar de inzichten op rusten. Hierbij zullen zij – en opnieuw blijkt de genialiteit van Wittgenstein – al hun eigen diepste inzichten, zelfs inzichten die ze niet zouden kunnen formuleren maar enkel vermoeden, in de gaten van de Tractatus projecteren als de wijsheid van Wittgenstein. Het diepste denken van de lezer vult de Tractatus met een leven dat het in zichzelf nooit gehad heeft – maar deze beweging blijft voor de lezer verborgen! De lezer denkt dat dit diepe denken het denken van Wittgenstein zelf was, dat hij door Wittgenstein tot inzicht is gebracht, dat Wittgenstein alles nog een paar stappen dieper heeft doorzien dan hij zelf ooit zal kunnen. Door de gaten-structuur van de Tractatus krijgt Wittgenstein de lezer zo ver dat deze zonder dit te vermoeden zelf de nodige diepgang in het werk legt. De prooi spant zelf het net waarin hij verstrikt raakt. Misschien het mooiste voorbeeld van Wittgensteins briljante verleidingskunsten is zijn talent om platitudes te brengen alsof het diepe inzichten zijn. Nemen wij 5.524: “Wanneer de voorwerpen gegeven zijn, dan zijn ons daarmee ook reeds alle voorwerpen gegeven,” lezen wij daar. Niets kan trivialeer zijn dan dit - en toch, wanneer wij het in de context van de Tractatus tegenkomen lijkt het haast een mystieke uitspraak, een inzicht in de diepste werkelijkheid van de wereld en de taal. Of 5.253: “Een operatie kan de uitwerking van een andere terugdraaien. Operaties kunnen elkaar opheffen.” – wiskunde van de meest eenvoudige soort, waar zelfs een basisschoolleerling niet van onder de indruk zal zijn. Waarom treedt het bij Wittgenstein op als een inzicht? Omdat wij al ons denken omtrent wiskunde, logica, taal en ontologie in de gaten rondom deze zinnen gieten, en de zinnen dan achten als datgene waarin deze wijsheid is uitgedrukt. En zo kunnen wij eeuwig in de Tractatus rond blijven dolen, want al ons denken kunnen wij erin kwijt; wij kunnen ons er geheel in verliezen. Hiermee is het tweede moment van de verleiding veilig gesteld.

4. Ten derde moet aan de verleiding nog een beweging worden toegevoegd die haar uit de sfeer van het denken haalt, en in die van het handelen brengt. Als het denken van Wittgenstein slechts een denken van Wittgenstein blijft, en zich niet vermag te ontpoppen tot een leven van Wittgenstein, dan heeft de prooi teveel macht over zijn leven behouden om werkelijk verleid te kunnen zijn. Het is dit derde moment dat Wittgenstein voor het meeste problemen moet hebben gesteld. Want waar de onderwerpskeuze van de Tractatus – de logica, het denken, de taal, de ontologische structuur van de wereld – bijzonder 60 geschikt was om het intellect van de prooi in zijn totaliteit te vangen, maakt zij

het bijzonder lastig een band met het leven te leggen. Ontologie is fascinerend – maar wat maakt het uit in de praktijk? De logica is onontkoombaar – maar wat betekent deze dwang voor het concrete leven? Om zijn doel toch te verwezenlijken moet Wittgenstein een manier bedenken om de inhoud van de Tractatus te verbinden met het leven van de lezer. Hij blijkt echter nog een troef in handen te hebben die deze taak aanzienlijk zal verlichten: gezien de aard van het geschrift mag Wittgenstein er van uit gaan dat de lezer filosoof is. Dat betekent: het filosoferen kan voorondersteld worden een deel van het leven van de prooi te zijn. Door de activiteit van het filosoferen te thematiseren en daarover radicale uitspraken te doen, kan Wittgenstein dus zijn lezer direct op zijn handelen aanspreken – de Tractatus kan, door te spreken over het filosoferen zelf, het leven van de prooi ook buiten de sfeer van het denken vorm geven. Daarmee is de verleiding compleet. Dit is exact de strategie die Wittgenstein toepast. De enige uitspraken die de Tractatus doet over het handelen, gaan inderdaad over het beoefenen van de filosofie. Het zijn de stellingen 6.53, 6.54 en 7: het uiteindelijke oordeel over de filosofie, die als onzinnig wordt ontmaskerd, en het bijbehorende praktische voorschrift - stop met de filosofie beoefenen en zwijg. Niet voor niets worden deze stellingen geplaatst aan het einde van de Tractatus: daar kunnen ze de prooi maximaal beïnvloeden. Deze zal het boek dichtslaan met die laatste vermaning in haar geest gebrand – niet meer filosoferen, maar zwijgen. Niet meer filosoferen, maar zwijgen. Niet meer filosoferen, maar zwijgen. Niettemin ligt hier het zwakke punt van het geschrift: waar de eerste twee momenten van de verleiding door de tekst als geheel worden gedragen, hangt het cruciale laatste moment op drie stellingen die, ondanks hun gunstige plaatsing in de tekst, daar wel eens te zwak voor zouden kunnen blijken. Maar juist de praktische aard van het derde moment geeft Wittgenstein de mogelijkheid de verleiding hier buiten de tekst om voort te zetten – namelijk, in zijn eigen leven. Niet meer filosoferen, maar zwijgen. Hij schrijft het niet alleen, maar doet het ook. Hij laat de pen uit zijn hand vallen, verlaat de wereld van de filosofie, en vestigt zich in een klein dorpje in Oostenrijk om daar les te geven aan basisschoolleerlingen. Iedere lezer van de Tractatus is met deze anekdote bekend, en zij impregneert de tekst met dat allerbelangrijkste vermoeden: dat dit een gevaarlijk document is, dat het je leven kan – zal – veranderen. Niet meer filosoferen, maar zwijgen. Wanneer de prooi het gebod van de Tractatus opvolgt, of zelfs wanneer zij blijft filosoferen maar steeds door twijfel over haar handelen wordt geplaagd, dan is Wittgenstein volledig succesvol. Met het veilig stellen van het derde element is de verleiding afgerond; de prooi is in zijn macht.

5. Voordat wij ons buigen over de dichotomie van diepte en oppervlakte, en ons afvragen hoe deze begrippen samenhangen met Wittgensteins verleidingskunsten, is het goed enkele woorden te wijden aan een eigenschap van de Tractatus waar tot nu toe nog te weinig over gezegd is. Zij is nochtans het eerste dat opvalt wanneer men de Tractatus openslaat: de genummerde opbouw van het werk. Deze structurering van de tekst in losse fragmenten met een nummering die een strenge compositie doet vermoeden is zo geniaal, in al zijn eenvoud, zo'n meesterlijke verleidersstreek, dat het onbegrijpelijk is dat zij niet al vele malen 61 is nagebootst. Maar voorzover ik weet staat de Tractatus hierin alleen, wat eens te meer haar eenzame hoogte bevestigt. Wittgenstein zelf verbant zijn uitleg over deze formele structuur naar een voetnoot bij de eerste propositie² – de enige voetnoot in het werk, en absoluut cruciaal. Vanwege deze uitleg suggereren de decimaalgetallen die aan elke stelling vooraf gaan een strengheid van compositie en een noodzakelijk verloop van de redenering, die in feite helemaal niet bestaan. (Dit laatste geeft Wittgenstein guitig toe wanneer hij zijn grondgedachte formuleert, niet in een van de hoofdstellingen, maar in 4.0312 – een opmerking bij een opmerking bij een als onbelangrijk gekenmerkte opmerking!) De Tractatus verschijnt aan ons

– letterlijk – als een solide constructie waarin elke zin op zijn plaats valt; terwijl zij in feite veelal als los zand aan elkaar hangt. Hierdoor speelt Wittgenstein het klaar om tegelijkertijd streng ´en lichtvoetig te zijn, strak geordend ´en onverwacht, vol plotselinge opmerkingen. Dit is precies de verschijning die de verleiding moet aannemen: vol diepte en substantie – maar dansend en ongrijpbaar. Solide en toch vluchtig: zoals we nu zullen zien ligt in deze tegenstelling de aard van de Tractatus besloten.

6. Verleiden is het spel van de sluiers. Wie zich geheel en al bloot geeft, zich onmiddellijk in het diepst van zijn ziel laat kijken, kan niet verleiden. Slechts door zich in sluiers te hullen, zich af en toe een beetje bloot te geven maar meer nog verborgen te laten, slechts door altijd meer vragen op te roepen dan antwoorden te geven, door diepte en afgrondelijkheid te suggereren juist door alleen de oppervlakte te tonen, slechts zo kan men verleiden. De vrouw die spreekt: “Ik wil je. Neem mij.” kan misschien tijdelijk onze lust opwekken, maar zal ons verder snel vervelen. Maar de vrouw die ons van achter haar masker af en toe een schalkse blik toewerpt, in wier ogen wij de belofte van onvermoede genoegens menen te lezen, en die wanneer het bal ten einde loopt ons ´enmaal vurig kust en dan als bij toverslag verdwijnt – zij zal door onze dromen spoken, ons denken beheersen, ons doen smachten van verlangen om haar nogmaals te zien. Zij verleidt ons. De verleider suggereert een peilloze diepte door steeds aan de oppervlakte te blijven. Nooit krijgen wij de kans zijn kern in ogeschouw te nemen, nooit onthult hij zich geheel en al. Want als wij ooit zijn essentie zouden weten, zouden we hem kunnen vastgrijpen – hij zou ons niet meer kunnen ontsnappen. Maar de verleider is als een hinde die steeds voor de jager uitrent, zich even toont tussen twee bosjes, een spottende blik in haar ogen, en voordat hij heeft aangelegd weer in het kreupelhout is verdwenen. De jager rent achter haar aan; weer verschijnt zij, met elke verschijning mooier en begerenswaardiger; weer is zij te snel weg. Verblind door de beloofde vangst volgt de jager haar dieper en dieper het woud in; hij weet niet meer waar hij is of waar zij hem heen voert, maar hij kan niet terugkeren, de jacht niet opgeven, want haar herhaalde verschijning is een evenzovaak herhaalde belofte dat ze zich uiteindelijk aan hem zal geven. Maar geven doet ze zich nooit – als verleidster. Altijd rent ze 2De decimaalgetallen als nummers van de afzonderlijke zinnen duiden het logische belang van de zinnen aan, de nadruk, die op hen in zijn uiteenzetting ligt. De zinnen n.1, n.2, n.3, etc., zijn opmerkingen bij zin nummer n; de zinnen n.m1, n.m2, etc. opmerkingen bij zin nummer n.m; enzovoorts. 62 voor hem weg, een belofte van diepte die uit haar aard steeds illusie, schijn, oppervlakte blijven moet. Een hinde is de Tractatus, een verleidster die steeds m´e´er diepte belooft dan zij waar maakt – waar maken wil. Wanneer zij de lezer voor het eerst ontmoet fluistert zij hem de belofte toe dat als hij haar na kan jagen tot aan de laatste bladzijde, hij dan beloond zal worden met waarheden die ´onaantastbaar en definitief´ zijn, ja, met de oplossing van alle filosofische problemen. “Volg mij, jaag mij op – als het je lukt mij te vangen, dan geef ik mij geheel en al,” klinkt haar hese stem in zijn oor. Met kloppend hart en brandend verlangen doet hij wat zij hem heeft gezegd, hij volgt haar het hele boek lang, van stelling tot stelling achter haar gesluisde vorm aanspringend. Maar laat zij zich vangen, deze sluwe hinde? Toont zij in het proces van het lezen haar diepte, zodat de jager haar aan het eind van de jacht in handen heeft? Het lijkt erop; vol vertrouwen dat hij haar steeds beter begrijpt, al zeker van de overwinning, bereikt de lezer de laatste pagina’s, n´u heeft zij vaste vorm aangenomen, n´u staat zij voor hem, n´u omarmt hij haar – en zij vervluchtigt in zijn armen tot rook, en alles wat hij voor diepte heeft aangezien was slechts illusie. “Dat ben ik niet!”, roept ze hem toe vanuit een hoek waar hij haar geheel niet had vermoed. “Dat was alles onzin, sluier, oppervlakte, een ladder die je nu weg moet werpen. Hier ben ik, hier in het gans-

andere, hier waar jij nu pas je eerste blik kan werpen. Alles wat je tot nu toe van mij gezien hebt was een illusie, nu begint het echte werk pas! Kom, volg mij, volg mij in dit domein voorbij de taal en het denken – pas daar kan je mij vinden. . . ” De Tractatus kan niet veroverd worden. Zij blijft altijd ongrijpbaar, zoals het een ware verleidster betaamt; zij is soeverein als een Carmen, de lezer hulpeloos als een Don Jos´e die haar zelfs niet vermag te doden. Hij volgt haar langs alle stellingen, gelovend dat zij zich met elke stap verder bloot geeft, haar diepte toont – en uiteindelijk blijkt zij niets anders gezegd te hebben dan dat zij schijn is, dan dat haar wezen zich bevindt in een onbereikbare diepte. Dit is een diepte die altijd nog komen moet, waar de lezer nooit kan arriveren – zij is het beruchte tweede deel van de Tractatus, het ongeschreven en onschrijfbaar deel waarvan Wittgenstein zei dat het het belangrijke deel was. In de diepte voorbij de taal, voorbij het denken, voorbij de wereld houdt de Tractatus zich op, maar geen enkele lezer zal haar daar kunnen volgen. Verward en verdwaasd, voor altijd verloren, staat hij aan de grens van het denkbare en kijkt vol verlangen en met tranen in zijn ogen in het ontoegankelijke niets, zijn eigen zwakheid vervloekend. Op het moment dat je de Tractatus veroverd hebt, blijf je met lege handen te staan: de zekerheid lost op in rook. Juist hierin ligt de onsterfelijkheid van het werk. Alles wat bezeten wordt verliest zijn waarde; zo niet voor degene die het bezit, dan toch voor de volgende generatie, of de generatie erna. Uiteindelijk zal alles wat bezeten wordt flets worden, gewoon, niet de moeite waard om er aandacht aan te schenken. Door nooit gegrepen te worden stelt de Tractatus haar eigen tijdloosheid zeker: zij zal steeds opnieuw kunnen verleiden.

7. Wij willen ten slotte deze stelling over de tijdloosheid van het werk aan een empirische toets onderwerpen. Hoe staat het na bijna honderd jaar met de verleidende kracht van Wittgensteins meesterwerk? Is het misschien niet getemd door de filosofen, milder en toegankelijker geworden en het rennen moe? In het 63 nawoord bij zijn vertaling van de Tractatus schreef Willem Frederik Hermans: Het is zonder veel moeite mogelijk in de tijd van enkele generaties de denkbeelden van een filosoof onder een zo grote berg van commentaar te bedelven, dat het volstrekt onmogelijk wordt – want daartoe duurt een mensenleven niet lang genoeg – er nog ooit een weg in te graven die tot een zekere uitkomst leidt. Dit is met Kant en Hegel gebeurd. Het zal ook met Wittgenstein gebeuren. Hermans had gedeeltelijk gelijk: de hoeveelheid literatuur die over de Tractatus is geschreven is zo overweldigend dat slechts de meest naar specialisatie hunkerende en aan zijn werkkamer gekluisterde academicus er niet door ontmoedigd wordt. Wie meer dan een oppervlakkig inzicht wil verkrijgen in de receptie en interpretatie van Wittgensteins werk zal zich genoodzaakt zien daar een belangrijk deel van zijn leven aan te offeren. Maar wat Hermans, als verschalkte prooi, niet in heeft gezien is dat Wittgenstein – in tegenstelling tot Kant en Hegel – niet bedolven kan worden. De Tractatus is te licht, te vluchtig, te veel oppervlakte, om verstikt te kunnen worden door interpretatieproblemen en tekstkritiek. Wat Wittgenstein onderscheidt van Hegel en Kant is dat deze laatsten hun lezers aan zich binden door de denkbeelden die ze ontvouwen in hun teksten, teksten die uitblinken in complexiteit en diepte. Zij zijn theoretici en systematici, voor wie het van levensbelang is dat hun geschriften juist begrepen worden, tot in de finesses aan toe – want zij overweldigden de lezer slechts door de inhoud van hun teksten. Daarom moeten zij geïnterpreteerd worden, steeds opnieuw; daarom moeten zij kritisch bekeken worden, en hun denkbeelden getoetst aan latere inzichten en ontdekkingen. Om hun waarde uit te laten komen, en om steeds hun relevantie weer te toetsen, moet er veel, heel veel gelezen worden. Maar Wittgenstein is geen theoreticus, en de Tractatus verkondigt geen diepe boodschap – zij zegt niets, maar verleidt. Haar onsterfelijkheid is er nu juist in gelegen dat men haar nooit te pakken kan krijgen, dat zij altijd voor

ons uit danst, wegdanst naar nieuwe horizonten. Hoeveel ketens van interpretatie men ook om haar heen probeert te wikkelen, onder hoeveel papier men haar ook probeert te verstikken, uiteindelijk blijkt ze altijd ontglipt te zijn, en werpt ze ons vanuit de verte opnieuw haar immer verleidelijke, immer ironische glimlach toe. Want dit is de kosmische grap die Wittgenstein heeft uitgehaald met de filosofen: achter het statige masker van zijn al-te-ernstige logica verbergt zich de spottende lach van het eeuwig-vrouwelijke.